

İzmir-Gaziemir İlçesinin İsmine Dair Efsaneler ve Aydınöğlu Gazi Umur Bey

Legends About the District Gaziemir in İzmir and Aydınöğlu Gazi Umur Bey

Okt. Seçkin SARP KAYA*

Özet

Efsaneler belli bir anlatıcı tipine bağlı olmadan herkes tarafından sözlü bir şekilde yaratılıp, aktarılıp, kullanılabilen; yapısal olarak nesir ve kısa, konu olarak tarihî, tabiatüstü ve dinî unsurları içeren; işlev olarak da belli başlı adlandırmaları, nesnelere, coğrafi unsurları açıklayan, ahlak dersi ve öğüt içeren mesajlar veren, anlatıcısı ve dinleyicisi tarafından genellikle inanılan, gerçek ve kutsal kabul edilen ve bu hâliyle dinle ve inançla doğrudan bağlantılı halk anlatılarıdır. Birtakım yerlerin adlarıyla veya tarihî kişiliklerle ilgili efsaneler mevcuttur. Bazen efsanelerde anlatı şeması veya özellikleri sabit kalmakla birlikte efsanedeki karakterler değişebilir. Bazı anlatılar çeşitli tarihî kişilere atfedilebilir, anlatıların tarihî düzleminde bir karışıklık ile bir anakronizm ve adaptasyon görülebilir. Bunlarla birlikte bir efsane küçük bir bölgede bile farklı şekillerde anlatılabilir. Biz bu çalışmada İzmir'in Gaziemir ilçesinin adıyla ilgili efsaneleri inceledik. İncelememizde 2013 yılında yaptığımız derlemelerden elde ettiğimiz efsane metinlerini kullandık. İlk olarak efsanenin tanımına yer verdik. Ardından anakronizm ve adaptasyon unsurlarına değinip efsaneye konu edilen Gazi Umur Bey'in tarihi kişiliğiyle ilgili bilgi verdik. Ardından derlediğimiz efsanelerin daha önceden yayınlanmış metinlerine yer verip derlediğimiz metinleri inceledik. Sonuç olarak Gaziemir örneğinden hareketle bir yerin adıyla ilgili efsanelerin nasıl çeşitlendiği ve şekillendiğiyle ilgili tespitlere yer verdik.

Anahtar kelimeler: Efsane, anakronizm, adaptasyon, Gazi Umur Bey, Gaziemir

Abstract

Legends are folk narratives which can be created, transferred and used orally by anyone without depending on narrator type, prose and short structurally, topically historical, includes supernatural and religious features; functionally explains certain denotations, objects, geographical elements, gives messages which includes moral lessons and advices, usually believed real and holy by their narrator and listener, and by this means, related to religion and belief directly. Legends about names of some places or historical figures exist. In some legends, characters can change while narration diagram and characteristics stay the same. Some narrations can be attributed to various historical figures, narrations can show a disarray in historical level and live anachronism and adaptation. The same legend can be narrated in different ways in a small region. In this study, we examined the legends about the name Gaziemir district of İzmir. In our examination, we used legend texts which we obtained from our compilation in 2013. First of all, we gave place to definition of legend. Then we mentioned anachronism and adaptation factors and inform about Gazi Umur Bey who was entreated in the legend. Then we gave place to and analyzed

*Ege Üniversitesi, TDAE, Türkçe Öğretim Birimi, seckin.sarpkaya@ege.edu.tr

previously published texts of the legend that we compiled. As conclusion, we gave place to fastenings about how legends about a place's name diversify and formed, based on Gaziemir example.

Keywords: *Legend, anachronism, adaptation, Gazi Umur Bey, Gaziemir*

Halk bilgisi ürünlerinden biri olan efsane üzerine Türkiye'de ve Türk dünyasında birçok çalışma gerçekleştirilmiş, efsanenin tanımı ve tasnifi konuları üzerinde durulmuştur. Dünya halk bilimi tarihinde de tanımı ve tasnifi kapsamlı bir mesele olan efsaneyle ilgili araştırmacılar çeşitli açıklamalarda bulunmuştur.

Biz burada belli başlı araştırmacıların efsaneyle ilgili görüşlerine değinip efsanenin tanımı ve tasnifiyle ilgili başvurduğumuz diğer kaynaklara sadece kaynaklarda yer vereceğiz.

Saim Sakaoğlu'nun Heda Jason'dan alıntılanarak belirttiği üzere efsaneyle ilgili en bilinen tanım Grimm Kardeşler'in yaptığı tanımdır ve bu tanıma göre "*efsane, gerçek veya hayali muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir. Sakaoğlu'nun yine aynı araştırmacıdan alıntılanarak belirttiği üzere efsane, anlatıcının tarihi zaman kavramı içinde uygundur. Muayyen bir tarihi hadise ile ve muayyen bir şahısla, yani, bir ad verilen tarihi (gerçek veya hayali) bir şahsiyet ile birleştirmiştir. Efsane, anlatanın coğrafi alan kavramına uygundur; yani, o belirli bir yerle birleştirilmiştir. Efsane, hakiki bir hikâyedir. O, tabiatüstü hadiselerle iş görür ama anlatıcıları tarafından ona inanılır. Onu anlatanın ve dinleyenin hakiki dünyasına mahsusmuş gibi itibar edilir*" [Sakaoğlu 1980: 4].

William Bascom, efsanenin mitlere benzer bir şekilde anlatıcı ve dinleyici tarafından gerçek kabul edilen; fakat mitlere nazaran daha yakın geçmişe ait, dünyevi bir anlatı olduğunu belirtir. Efsanenin ana karakterleri insanlardır; "*efsaneler göçler, savaş ve zaferler, eski kahramanların, şeflerin ve kralların yaptıklarından söz eder. Efsane yazılı tarihin, sözlü gelenekteki bir karşıtıdır; ama azizlerin, perilerin, hayaletlerin ve gömülerin konu edildiği yerel anlatmaları da içerir*" [Bascom 2003: 474-475].

Ali Berat Alptekin'e göre efsane, "*şahıs, yer veya olaylar hakkında anlatılır. Anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır. Genellikle şahıs ve olaylarda olağanüstü olma özelliği görülür. Efsanelerin belli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren anlatılardır. Efsanelerin gerçek olmamasına karşılık bu anlatılar gerçek gibi kabul edilir. Efsanelerde zaman, geçmiş zamanla şimdiki zaman arasında değişir. Bundan yüzyıllar önce oluşan efsaneler olduğu gibi yaşadığımız zamanda oluşanları da vardır. Efsanelerin mekanı yaşadığımız dünyadır. Efsanelerin tarihle çok yakın bir ilişkisi vardır. Tarihte yaşamış olan devlet adamları, komutanlar ve onların gerçek icraatları daha sonraki zamanlarda efsaneleşmektedir*" [Alptekin 2012: 16-17].

Boratav efsanenin temel özelliğinin onun inanılan bir anlatı olmasını belirtir. Efsanenin anlattığı olaylar *gerçekten olmuş* kabul edilir. Efsanenin *kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış kuralları biçimleri* yoktur ve efsane, *düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türüdür*. Boratav efsanelerin konularına göre tasnifinde bir grubun *tarihlik efsaneler* olduğunu belirtir. Bu gruba dahil olan efsaneler arasında *adları belli yerler (dağ, göl vb.) üzerine anlatılanlar, insan topluluklarının oturduğu yerler (şehir, köy vb.) ve ermiş kişiler* gibi konuları içeren anlatılar vardır [Boratav 2013 111-114].

Buraya kadar verdiğimiz tanımların dışında da efsane birçok araştırmacı tarafından tanımlanmış ve tasnif edilmiştir.¹ Metin Ekici'nin belirttiği üzere bir halk bilgisi türünü tanımlarken bu türün *yaratım ve aktarım bağlamı özellikleri, şekil ve yapı özellikleri, içerik ve konu özellikleri ile işlev özellikleri* dikkate alınmalı ve tanımlar bu dört unsuru da açıklayacak şekilde yapılmalıdır [Ekici 2011: 134]. Biz de bu bilgiden hareketle bu dört unsura da dikkat ederek efsaneyi şu şekilde tanımlıyoruz:

Efsane ilk yaratıcısı belli olmayan, anonim, belli bir anlatıcı tipine bağlı olmadan herkes tarafından sözlü bir şekilde yaratılıp aktarılan; herhangi bir üslup kalıbına bağlı olmadan konuşma diliyle anlatılan, nesir; konu olarak yakın geçmişte gerçekleştiğine inanılan tarihî, dinî ve olağanüstü olayları, nesnelere ve yaşadığına inanılan kişileri anlatan; işlev olarak belli başlı unsurları, coğrafi yapıları ve adlandırmaları açıklayan, çeşitli varlıkların nasıl oluştuğunu anlatan, çeşitli ahlaki mesajları ileten, anlatıcısı ve dinleyicisi tarafından gerçekliğine inanılan ve bu nedenle belli bir kutsallık atfedilen sözlü anlatı türüdür.

Efsaneler zaman içerisinde çeşitli değişikliklere uğrayabilir. Anlatı, anlatı şemasını ve yapısını korumakla birlikte bünyesine çeşitli unsurları alıp belli başlı bölgesel özelliklerle bütünleşebilir. Anlatılar çeşitli tarihî olaylar veya kişilere atfedilebilir veya bu olaylar ve kişiler anlatı bünyesine dâhil edilebilir. Efsaneler tarihle ilgilidirler; fakat doğrudan tarihtirler veya tarihi bir sözlü belge niteliği taşırlar diyemeyiz. Çünkü efsanenin tarihî katmanlarında geçişler ve değişimler, anlatıcı tarafından bilinçli veya farkında olmadan yapılabilir. Bu noktada anakronizm ve adaptasyon meselesi devreye girmektedir.

Anakronizm, "*yaşadığı dönem belli olan bir şahsiyeti veya ne zaman meydana geldiği açıkça bilinen tarihi bir olayı, başka bir dönemde yaşamış ya da geçmiş gibi gösterme durumu*" olarak tanımlanır. Anakronizm "*çoğu zaman bilgi eksikliğinden kaynaklanır ya da bir maksatla bilerek yapılabilir*" [Karataş 2001: 30]. Bir başka tanıma göre anakronizm; "*değişik çağları birbirine karıştırma, bir olayın çağıyla ilgili yanılmadır*" [Püsküllüoğlu 1980: 14]. Anakronizm, "*bir yerde var olmayan bir şeyi orada varmış gibi gösterme yanlışlığı*" olarak da açıklanır [Duvarcı 2001: 161]. Bir diğer tanıma göre ise anakronizm; bir olay, kişi ya da nesneyi uygun kronolojik sürecinin dışına yerleştirmedir. Anakronizm bazen istenmeden yapılır; fakat çoğu zaman özellikle edebiyatta kasti gerçekleştirilir [Bonn 2010: 11].

Halk anlatılarında anakronizm kasıtlı bir şekilde yapılabildiği gibi varyantlaşma sürecinde sözlü ürünün dilden dile yayılmasında her anlatıcı bir şeyler ekleyip bir şeyler çıkartarak anlatıyı yeniden şekillendirebilir. Bu sebeple özellikle efsane gibi tarihî bilgiyle bağlantısı bulunan bir türde anakronizm meydana gelmesi anlaşılır bir durumdur. Anlatıcı gerçek bir kişiyi tarihsel bağlamından kopararak bir anlatıya çeşitli sebeplerle ekleyebilir. Aynı şekilde bir anlatı, olay örgüsü ve anlatı şeması bozulmadan başka bir şahıs üzerinden anlatılabilir.

Burada özellikle efsanelerle ilgili olarak adapte olabilme özelliği devreye girer. Raoul Rosiere'in verdiği bilgiye göre bir anlatı, çevre değiştirdiği zaman yeni yaratıldığı veya aktarıldığı çevrenin sosyal ve etnografik şartlarına kendisini adapte eder [Gennep 1912: 284]. Bu özellik daha çok belli bir coğrafi değişim veya kültürel değişim sürecine gönderme yapmaktadır. Yani bir efsane belli bir yerde yaratılıp anlatılır; fakat bu efsane çeşitli şekillerde farklı coğrafyalara taşındığında genel şemasını koruyarak o coğrafyadaki çeşitli varlıklar, tarihî kişiler veya olaylar ile diğer sosyal ve etnografik unsurları bünyesine alır ve o şekliyle yaratılıp aktarılabilir. Böyle bir değişimin çok küçük bir coğrafyada anlatı kalıbının korunması

¹ Bu tanımlar için bk. Albayrak 2010: 163-165, Çobanoğlu 2002: 323-325, Elçin 1993: 314-330, Ergun 2002: 7-116, Erşahin 2011: 126, Kaya 2007: 302-307, Seyidoğlu 2002: 1-7.

fakat anlatıya anakronik eklemelerle belli başlı tarihî kişi veya olayların yerleştirilmesiyle de gerçekleşmesi mümkündür. Belli bir yere dair bir anlatıya coğrafi özellikler, isim benzerliği, olay benzerliği ve tarihî gerçeklerin kaynaşması sonucu çeşitli unsurlar anakronik bir şekilde dâhil olabilir.

1. Aydınoğlu Gazi Umur Bey'in Tarihi Kişiliği

Aşağıda ele alacağımız efsanelerde anakronizm ve adapte olma meselelerine değinebilmek için Gazi Umur Bey'le ilgili tarihi bilgiye bakmak gerekmektedir. Umur Bey'le ilgili Enveri'nin Düsturname'sinde birçok bilgi yer alır. Bu esere göre Umur Bey, 1309-1310 dolaylarında Birgi'de doğmuştur. Aydın-İzmir yöresini hâkimiyeti altında bulunduran Aydınoğulları Beyliği'nin kurucusu Mehmed Bey'in oğludur. Çok genç yaşta İzmir'in Yukarı Kale'sini ele geçirir ve buranın idaresiyle görevlendirilir. Umur Bey on sekiz yaşındayken siyasi ve askeri zekasıyla ünlenir ve gazalara başlar. Gazi Umur Bey, beyliğin denizcilerindendir ve Ege Denizi'ndeki birçok adaya sefer düzenleyip çıkarmalar yapmıştır [Emecen 2012: 156]. Gazi Umur Bey sadece beylik açısından değil genel anlamda da Türk denizcilik tarihi açısından önemli bir isimdir. Umur Bey, İzmir kalesini aldıktan sonra Sakız, Mora, Gelibolu ve Trakya gibi Bizans kontrolündeki yerlere de seferler düzenler. Aydın beyliğinin uç bölgesinde, Saruhanoğulları ile ittifaklar kurarak Bizans'a karşı gaza seferleri düzenleyip savaşır [İnalçık 2009: 31-48].

Düsturname'nin ikinci bölümü Umur Paşa, yani Gazi Umur Bey'e dair bir destandan ibarettir. Umur Paşa "Destan"ı 1465'te Enveri tarafından yazılan ve vezir-i azam Mahmud Paşa'ya ithaf edilen Düsturname'nin ikinci bölümüdür. Piri Reis'in 1525'te tamamladığı Kitab-ı Bahriye adlı eseri de Umur Bey'in seferleriyle ilgili bilgi verir. Bu bilgiler arasında Umur Bey'in bir seferinde gemileri karadan yürüttüğüyle ilgili bir anlatı da yer alır [Zhukov 2007: 249-253].

İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre Gazi Umur Bey, beyliğin başına geçtiği zaman 25 yaşındadır, lakabı *Bahaüddin*dir ve hemen hemen bütün hükümdarlık dönemi gaza ile geçmiştir. Bizans ile sürekli savaşmıştır. Otuz dokuz yaşında şehit düşer ve kabri Birgi'de babasının türbesindedir [Uzunçarşılı 1969: 105-109].

Bu bilgiye göre Gazi Umur Bey, 1300'lü yılların başında Batı Anadolu'da kurulmuş olan Aydınoğulları Beyliği'nin hükümdarlarından biridir. Türk tarihinin başarılı denizcilerindendir ve hayatı gaza ile geçmiştir. Özellikle İzmir bölgesinde son derece aktiftir. İzmir'in ele geçirilmesi ve hâkimiyeti konusunda önemli rol oynamıştır.

2. Yazılı Kaynaklarda Gazlemir İsmi ve Kaz emir/Gazemir Efsanesi

Gazemir'in tarihiyle ilgili bilgi Gazi Umur Bey ile ilçenin ismi arasındaki ilişkiye değinmektedir. Gazemir ilçesinin ismi eskiden *Seydiköy*'dür. Gazi Umur Bey "*burayı Seyyid Mükremüddin Zaviyesi'ne vakfetmiştir ve babası Mehmed Bey'in eski Türk devlet geleneği idare anlayışı doğrultusunda İzmir'de ikamet ederek hayatını savaşlarla geçirmiştir*". Gazemir ismi de "*Aydınoğlu Gazi Umur Bey'e izafeten verilmiş bir isimdir. Halk arasında, civarlardaki kuyuların çokluğundan hareketle rivayetler tarzında yayılmış bulunan 'kaz emir' ifadesinden geldiği veya birkaç yerde tesadüf olunan 'Kadı Emir' imlasına rağmen, bugünkü isminin 'Gazi Umur'un zaman içerisinde uğramış olduğu değişim sonucunda yaygınlaşan bir isim olduğunu kabul etmek gerekir*" [Telci vd. 2003: 2].

Seydiköy isimli bu bölge erken dönemde Gazi Umur Bey'in vakfına bağlanmıştır. İzmir'de Gazi Umur Bey'in hâkimiyet döneminde bu bölge Birgi'nin ardından önemli bir yerleşim yeri

hâline gelmiştir. Bu bölge 1856 yılında açılan Aydın-İzmir tren yolu üzerindeki istasyon alanında kurulmuştur ve geç dönemde Gaziemir adıyla anılmıştır [**Çokbankır vd. 2010: 48**].

Gaziemir adlandırması Gazi Umur Bey'e bağlanmaktadır. İlçenin adı geçmişte Seydiköy'dür; fakat zamanla Gazi Umur Bey'in isminden hareket Gaziemir şeklini almıştır. Burada bir yer adıyla ilgili etimoloji incelemesine girmeyeceğiz. Bu konu adbilim alanının bir alt dalı olarak yeradbilimin (toponimi) araştırma sahasına girmektedir.²

Gaziemir ismiyle ilgili Kaz Emir veya "Gazemir" efsanelerinin yazılı kaynaklarda iki farklı metnini tespit ettik. Bunlardan ilki İnönü Üniversitesi tarafından düzenlenen efsane derleme yarışması sonucu jüri tarafından seçilen efsane metninin yer aldığı 1988 tarihli kitaptaki "Gazemir" efsanesidir. Bu efsane İsa Çelik tarafından İzmir'in Gaziemir ilçesinden derlenmiştir. Efsaneye göre İmam Birgivi kadınların kafir olduğu ve üstlerine fazla varılmaması gerektiği yönünde sözler sarf eder. Padişahın karısı bunu duyunca sinirlenir ve imamı huzuruna çağırıp kellesinin alınmasını söyler. Padişahın yolladığı askere gitmelerini söyleyen Hoca, cebine sıcak yufka koyar ve yufkalar soğumadan İzmir'den İstanbul'a varır. İstanbul'da Büyük Saray'da padişahın karşısına çıkan Hoca, karısıyla ilgili sözlerini ispat etmek için padişahın izin ister ve söylediklerini padişahın karısını bir teste tabii tutarak ispatlar. Padişah, hocayı bağışlar. İmam Birgivi İzmir'e gelirken yolda ölür. İzmirililer ve köylüler arasında nereye gömüleceği konusunda tartışma çıkar. İki taraf, iki tabut yaptırmaya karar verirler ve ehl-i keramet Hoca'nın hangi tabuta girerse oraya gömülmesine karar verirler. İmam Birgivi, İzmirililerin yaldızlı, süslü tabutuna değil köylülerin tahtadan, eski tabutuna girer. Köylüler tabutu götürürken şimdiki Gaziemir'in bulunduğu yere gelirler. Vakit öğlen olur ve abdest almaları gerekir. Su bulamayıp söylendikleri zaman İmam Birgivi tabuttan kafasını kaldırıp "Aha şuraya kaz Emir." der. Hemen orayı kazarlar ve su çıkar. Gaziemir ismi de oradan gelir [**Kavcar vd. 1988: 101-102**].

Bu efsanede efsanenin baş kahramanı İmam Birgivi'dir. Efsanenin tespit edebildiğimiz en eski metni bu anlatının Gazi Umur Bey üzerinden değil, İmam Birgivi üzerinden anlatıldığını gösterir. Efsanenin ilk kısmı olarak kabul edebileceğimiz Hoca ve padişah arasında geçenler, aşağıda göreceğimiz üzere, bizim tespit ettiğimiz efsane metnlerinde mevcut değildir. Efsanenin sadece köylülerin su arayıp buldukları kısım bizim derlediğimiz metinlerle benzerdir.

Bir diğer yazılı metin ise Yaşar Ürük'ün *İzmir Efsaneleri* adlı çalışmasındadır. Ürük, bu çalışmasında ilk olarak Gaziemir'in tarihiyle ilgili kısa bilgi vermiş, ardından da efsane metnine yer vermiştir. Ürük'ün verdiği metne göre ünlü bilginlerden biri olan İmam-ı Birgivi Hazretleri, 1573 yılında İstanbul'dan dönerken vebaya yakalanır ve Menemen'de vefat eder. Hocanın müritleri tabutu alıp, Birgi'de defnetmek için yola çıkarlar. Yolda vakit öğlen olur ve abdest alıp öğle namazını kılmak isterler fakat su bulamazlar. Bu esnada bir mucize olur ve İmam-ı Birgivi Hazretleri tabuttan elini çıkarıp, müritleri arasındaki Emir adlı kişiye "Kaz Emir!" der. Bunun üzerine toprağı kazarlar ve su bulurlar. Emir adlı bu kişinin İzmir'deki Emir Sultan Türbesi'nde yatan Seydi Mükeremeddin Emir Sultan olduğu yönünde rivayetler de vardır. İmam-ı Birgivi Hazretleri'nin "Kaz Emir!" ifadesinin zamanla Gaziemir'e dönüştüğü düşünülür. Gaziemir, 1960'tan sonra ilçenin resmi adı olmuştur [**Ürük 2012: 78-80**].

Bu metin de İmam-ı Birgivi Hazretleri'nin İstanbul'dan dönüşüyle başlar ve yukarıda verdiğimiz ilk metinle paralellik gösterir. Fakat yine efsane metni Gazi Umur Bey'le ilgili değil, İmam Birgivi ile ilgili anlatılmıştır.

Bizim buradaki amacımız Gaziemir isminin veya Gaziemir ilçesinin tarihi bilgisini vermek değildir. Burada çalışmamıza dâhil ettiğimiz yazılı metinler efsanenin tespit edebildiğimiz ilk

² Adbilim ve yeradbilim için bk. Şahin 2015.

kayıtları olması açısından önemlidir. Aşağıda derlediğimiz metinleri inceledikten sonra bu metinlerle farklarına anakronizm ve adapte olma açılarından bakmamız amacıyla da bu metinler önem arz etmektedir.

3. Derlediğimiz "Kaz Emir" Efsanelerini İncelenmesi

Burada ele aldığımız metinlerden dört tanesini Gaziemir'in merkez mahallelerinden, iki tanesini ise derleme yaptığımız dönemde Tire'de ikamet eden Gaziemirli iki kişiden tespit ettik. Kaynak kişilerle ilgili bilgi, çalışmanın sonunda liste şeklinde yer almaktadır. Gaziemir'in ismiyle ilgili derlediğimiz ilk efsane şu şekildedir:

"350-400 yıl kadar önce Konya'dan gelen Yörükler, Türkmenler bölgeden geçerken çok susamışlar. Yörükler susayınca içlerinde bulunan şeyhleri; 'Ya! Kaz emir!' demiş. Bir kuyu kazmışlar ve topraktan su çıkmış. Su ihtiyaçlarını giderip abdest almışlar ve namaz kılmışlar. Bu sebepten de 'Kaz emir!' ifadesi değişerek, günümüze 'Gaziemir' olarak gelmiş" [K2].

Burada genel temalar yazılı metinlere benzer şekildedir. Konya'dan gelen Yörükler, susuzluk, bir şeyhin ilahi bir kudretle "Kaz emir!" diye emir vermesi, bir kuyu ile topraktan su çıkarılması ve susuzluğun giderilmesiyle abdest ve namaz metnin genel hatlarını oluşturmaktadır. Bu metin Gazi Umur Bey ile ilişkili değildir. Bu hâliyle bu efsane metni İmam Birgivi'ye atfedilen metne daha çok benzemektedir. Anlatıcının tarih hakkındaki verdiği bilgi itibari olsa da gerçek tarihî bilgiyle karşılaştırıldığında Gazi Umur Bey'den çok sonraki bir tarihe işaret etmektedir. Gaziemir ismi ise "Kaz emir!" ifadesine bağlanmaktadır.

Derlediğimiz bir diğer efsane metni ise şu şekildedir:

"Savaş zamanında ermiş bir kimliğe sahip bir kişi ile köylüler Umur Bey'in ordusu ile birlikte bölgeye gelmişler. Bölgede su olmadığı için çok ciddi kuraklık çekiyorlarmış. Bir çınar ağacının altında dinleniyorlarken su içme ve abdest alma ihtiyacı duymuşlar, fakat su bulamamışlar. Bu ermiş kişi 'Kaz emir!' diye emir vermiş ve köylüler bu çınar ağacının altını kazmışlar. Buradan su çıkmış hatta bu gün hala burada kuyu ve su bulunmaktaymış. Bu olay da bu muhitte bulunduğu için 'Kaz Emir!' ifadesi Gaziemir halini almıştır" [K1].

Derlediğimiz bu metinde zaman anlatıcı tarafından savaş zamanı olarak belirtilmiştir. Fakat herhangi bir tarihî gönderme mevcut değildir. Burada ilk metine benzer bir şekilde şeyhin yerini ermiş bir kişilik almıştır; fakat anlatıya Umur Bey de dâhil edilmiştir. Fakat Umur Bey anlatının kişilerinden biri olarak olay örgüsünün içinde yer alır. Gaziemir ismi bu anlatıda da "Kaz Emir!" ifadesine bağlanır. Susuzluk, kuraklık, ermiş kişinin inayeti yoluyla emir vermesi, susuzluğa çare ve devamında abdest ile namaz metinde aynı kalan özelliklerdir.

Derlediğimiz metinlerden bir diğeri ise şu şekildedir:

"1220-1230 yıllarında Osmanlı'dan önce Aydınoğulları beyliği zamanında Seyid soyundan gelen biri burayı kurmuştur. Buraya o yüzden önceleri Seydiköy denmiştir. O dönemde çok büyük bir savaş esnasında çok ciddi kuraklık çekilmiş. Bölgenin değerli zatlarından biri Gazi Umur Bey'e "kaz emir kaz emir" diye emir verir. Toprak kazılınca da su çıkmıştır. "Kaz Emir!" ise o zamandan bu zamana Gaziemir'e dönüşmüştür" [K4].

Bu metin tarihî gerçeklik bağlamına daha uygun bir şekilde anlatılmıştır. Anlatının tarihî düzlemi anlatıcı tarafından Aydınoğulları Beyliği olarak ifade edilmiştir. Gazi Umur Bey, bir önceki metinde olduğu gibi, anlatının kişilerinden biridir ve Gaziemir ismi "Kaz Emir!" ifadesiyle açıklanır. Tarihi belirtilmeyen bir savaş, kuraklık, susuzluk ve susuzluğa çare diğer metinlerle

ortak unsurlardandır. Bu anlatıda, tespit ettiğimiz diğerefsanelerde gördüğümüz abdest ve namaz yer almamaktadır.

Derlediğimiz bir başka efsanede anlatının yapısı biraz daha değişmektedir:

"Bölge ilk olarak Seydiköy adıyla bilinirdi. Savaşta askerler bu bölgede susuz kalmışlar. Suları bitmiş ve yakınlarda da dere veya bir su kaynağı olmadığı için su bulmak gerekmiş. Bu esnada birliğin komutanına Allah'tan bir ilham gelmiş. Komutan bir süre yürüyüp bu bölgede yaşayan askerlerden biri olan Umur isimli askere bir yeri gösterip "Kaz" emrini vermiş. Asker de orayı kazdığında oradan su çıkmıştır" [K6].

Bu anlatıda zaman olarak yine tarihi tam bilinmeyen bir savaş zamanı ifade edilir. Susuzluk ve susuzluğa çare aynı şekilde kalmakla birlikte şeyh, ermiş bir kişi veya değerli bir zatın yerini artık bir komutan almıştır. Fakat bu komutana bir şeyhe veya ermişe benzer bir nitelik atfedilmiştir. Zira suyun bulunacağı bölgeyi Allah'tan gelen bir ilham ile tespit eder. Umur ismi ise sadece anlatıdaki bir askerın ismidir. Şimdiye kadar ele aldığımız üç anlatıda da ortak olan özelliklerden biri olarak Umur, emir alıp kuyuyu kazan ve suyu getiren kişidir. Ayrıca Gaziemir ismi Umur Bey, Gazi Umur Bey veya Umur adlı askerle değil "Kaz emir!" ifadesiyle açıklanır. Fakat anlatıların yazılı kayıtlarında Gazi Umur Bey yer almazken; aşağıda da göreceğimiz üzere, bizim derlediğimiz tüm anlatılarda metne Gazi Umur Bey dahil edilmiştir ve efsane ona atfedilerek anlatılır.

Gaziemir ismiyle ilgili derlediğimiz bir diğerefsane metni ise şöyledir:

"Eski zamanlarda Gazi Umur Bey olduğu söylenen bir komutan savaş döneminde yanında köylüler ve askerleri ile birlikte bölgeye gelir. Bölgede çok ciddi kuraklık vardır ve su bulmaları gerekmiştir. Komutan su bulmaları için köylülere ve askerlere "Kaz Emir" diye emir vermiştir. Köylüler askerler ile birlikte kuyu kazıp su bulmuşlardır" [K5].

Bu efsanede anlatıcı, anlatının zamanını belirsiz, eski bir zaman olarak ifade eder. Bir önceki metinde olduğu gibi burada da şeyh veya ermiş bir kişinin yerini bir komutan almıştır fakat komutan, Gazi Umur Bey'dir. Diğerefsanelerle ortak bir özellik olarak bir savaş dönemine atfedilen olayda susuzluk ve kuraklık ile buna bulunan çare aynıdır.

Derlediğimiz son efsane, buraya kadar incelediğimiz metinlerden bazı yönlerden farklılık göstermektedir:

"Gazi Umur Bey 1. Dünya Savaşı zamanı bu bölgede ordusunun başında ve çoğu düşmanı kendisi öldürerek Ödemiş, Tire, Bayındır'a kadar ilerlemiştir. Bu bölgede çok fazla savaşlara girmiş. Çatalkayalar denen bölgede tek başına çok düşman katledip kahramanlıklar göstermiş. Düşmana çok kayıp verdimiş. Çok düşman kesmiştir. Bu sebeple Gaziemir'e onun adı verilmiştir. Ama asıl buranın kurucusu Seydi Baba'dır. Burada türbesi de vardır. Aslında Kaz Emir bu bölgenin ismidir. Gaziemir daha aşağının ismidir. Burası çok sulak bir yerdir; çok kuyular kazılmış, Kaz Emir de buradan gelmiştir. Kuyuları Gazi Umur Bey kazdırmıştır" [K3].

Bu metin, anakronik özelliğın en belirgin görüldüğü anlatıdır. Gazi Umur Bey, bu anlatıda da bir komutandır fakat tarihi bağlamından çok uzak bir başka tarihi olay içinde, 1. Dünya Savaşı'nda anılır. Diğerefsanelerin temel olay örgüsünü oluşturan susuzluk, susuzluğa çare, ilahi kudret gibi unsurlar bu anlatıda yoktur. Ortak özellikler Gazi Umur Bey, savaş dönemi ve açılan kuyulardır. Kaz Emir ise anlatıcı tarafından Gaziemir'in yukarı kesimlerinin ismi olarak belirtilmiştir ve bölgedeki kuyuların da Gazi Umur Bey tarafından açtırıldığı bilgisi ifade edilmiştir.

Sonuç

Gaziemir ismiyle ilgili derlediğimiz anlatıların tamamı tür olarak efsanenin özelliklerini karşılamaktadır. Derleme yaptığımız kişiler profesyonel anlatıcılar değildir; herhangi bir üslup özelliği olmadan büyüklerinden ve yakın çevrelerinden dinledikleri anlatıları sözlü olarak nakletmişlerdir. Derlediğimiz metinler belli bir yerle ilgilidir. Bu yer Gaziemir ilçesinin günümüzde bulunduğu bölgedir. Gaziemir çevresinde birçok kuyunun bulunması da anlatıyla coğrafya arasındaki ilişkiyi gösterir. Aynı zamanda bu anlatılar tarihi bir kişiyle ilgili anlatılmıştır. Anlatıların zamanı itibarı olmakla birlikte mitlere göre daha yakın bir geçmiştir ve yakın tarihe kayıtlanırlar. Anlatılar; kuyuların varlığı ve "Kaz emir!" ifadesiyle Gaziemir isminin benzerliği gibi unsurlardan hareketle anlatıcılar için bir nebze inanılır nitelik taşımaktadır. Bu özelliklerden hareketle Gaziemir ismiyle ilgili derlediğimiz anlatılar efsane türüne dâhil edilebilir.

Gazi Umur Bey, yukarıda da belirttiğimiz üzere, Aydın merkezli olarak kurulmuş ve İzmir'i de hâkimiyeti altına almış bir Anadolu Türkmen beyliği olan Aydınoğulları Beyliği'nin ikinci hükümdarıdır. Türk denizcilik tarihi açısından da önemli bir isimdir. Başarılı bir denizcidir ve hükümdarlığı döneminde Bizans'a karşı gazalarıyla ünlenmiştir. Gaziemir'in şimdiki bulunduğu bölgeyi idare eden kişi Gazi Umur Bey'dir.

Derlediğimiz metinlerin bizden önce kayıtlara geçmiş yazılı metinlerinde bu anlatılar İmam Birgivi adına anlatılmıştır. Efsane olarak kabul edebileceğimiz bu metinlerden birinde zaman itibarı bir dönemken diğerinde 1500 civarında bir tarihten söz edilmektedir. Yazılı metinlerle derlediğimiz metinleri karşılaştırmalı bir şekilde inceleyecek olursak birinci metinde İmam Birgivi'nin İstanbul'a gitmesi ve orada başından geçenler, derlediğimiz metinlerde bulunmamaktadır. Ayrıca anlatılar Gazi Umur Bey'e adapte edilerek anlatılmıştır. Gaziemir ismiyle ilgili efsaneler aynı coğrafya içinde İmam Birgivi'nin hatırasının zayıflamasıyla Gazi Umur Bey'e atfedilerek anlatılıp bir adapte olma özelliği göstermişlerdir. Her iki yazılı metin için de derlediğimiz anlatılarla karşılaştırmalı olarak bu durum geçerlidir. Çalışmamızda yer verdiğimiz ikinci yazılı metinde ise 1500'lü yılların ortalarında yaşamış İmam Birgivi anlatının kahramanıdır. Derlediğimiz metinlerde ise komutan veya asker olarak yer alan ve Umur Bey, Gazi Umur Bey veya Umur adlarıyla yer alan Gazi Umur Bey 1300'lü yılların başlarında yaşamıştır. Burada da eldeki yazılı ve sözlü metinlerden hareketle Gazi Umur Bey'in anlatılara dâhil edilmesini anakronizmle açıklayabiliriz. Gazi Umur Bey, tarihi bağlamı dışında bir olaya dâhil edilmiştir. Bunun bilinçli bir şekilde yapılıp yapılmadığını tahmin etmek elimizdeki verilerle tam olarak mümkün değildir. Fakat "Kaz emir!" ifadesiyle Gazi Umur Bey'in isminin benzerliğinin ve tarihî bilginin öğrenilmesinin buna sebep olduğu söylenebilir.

Derlediğimiz anlatıların biri hariç hepsi kendi içinde belli bir yapı göstermektedir. Beş anlatıda da olay örgüsü genel hatlarıyla benzer şekildedir. Bir savaş zamanında bölgeye gelen köylüler, Yörükler veya ordu susuzluk çeker. Su ihtiyacının giderilmesi ve abest alıp namaz kılınması gerekmektedir. Bu kişilerin arasında bulunan bir şeyh, ermiş bir zat, derviş veya komutan ilahi bir ilhamla emrindeki bir kişiye "Kaz emir!" der ve kazılan yerden su çıkar. Böylelikle susuzluk giderilmiş olur. Gaziemir isminin de bu "Kaz emir!" ifadesinin değişime uğramış şekli olduğuna inanılır. Gazi Umur Bey bu anlatılarda komutan ve asker olarak karşımıza çıkar. Komutan olduğu anlatıların birinde emri verendir; fakat diğer anlatıda olay örgüsünde aktif değildir. Asker olduğu anlatıda ise emri alıp toprağı kazarak suyu bulan kişidir. Anlatıların baş kahramanındaki bu süreç adapte olmayla ilişkilendirilebilir. Bir şeyh, ermiş bir zat veya derviş üzerinden anlatılan anlatılara Gazi Umur Bey bir şekilde dâhil edilmiş ve anlatılar Gazi Umur Bey'e adapte edilerek şekillendirilmiştir. Derlediğimiz efsanelerde

Gaziemir ismi Gazi Umur Bey'e atfedilmemiştir. Adlandırma "Kaz emir!" ifadesiyle alakalıdır; fakat anlatılarda yazılı metinleri de dâhil ederek düşünürsek İmam Birgivi, şeyh, derviş, ermiş bir zattan Gazi Umur Bey'e doğru bir süreç izlenmektedir. Burada baş kahramana dair hatıra unutulmuş ve yerini Gazi Umur Bey almıştır. Derlediğimiz efsanelerde zaman hep itibarî bir dönem ve bir savaş dönemi olarak ifade edilmiştir. Gazi Umur Bey, belli bir döneme ait tarihî bir kişiliktir; fakat itibarî bir zamana dair bir anlatıya eklenerek efsaneleştirilmiştir. Bunu da bir tür anakronizm olarak görebiliriz. Çünkü Gazi Umur Bey tarihî bağlamı, yaşadığı dönem bilinen bir kişidir; fakat bu dönemden alınarak çok daha sonra veya önce olduğu düşünülebilecek bir olayın içine dâhil edilmiştir. Özellikle altıncı anlatıda Gazi Umur Bey yaşadığı dönemden yaklaşık 600 yıl sonra gerçekleşmiş bir olay olan 1. Dünya Savaşı içinde anılmaktadır. Bu, derlediğimiz anlatılar içindeki en net anakronik özelliktir.

Sonuç olarak tarihî bilgiyi, yazılı metinleri ve derlediğimiz metinleri bir arada düşünerek yorumlarsak "Kaz emir!" olarak anılan anlatının erken dönemde başka bir kişiye atfedilerek anlatıldığını ve zamanla bu kişiye dair hatıranın zayıfladığını, bu kişinin yerini Gazi Umur Bey'in aldığını, Gazi Umur Bey'in anakronik bir şekilde tarihî bağlamı dışında bu anlatılara dâhil edildiğini ve anlatılarda bir adaptasyon yaşandığını, anlatılarda Gaziemir isminin hâlâ "Kaz emir!" ifadesine bağlanmakla birlikte Gazi Umur Bey'in anlatı kahramanı olarak efsaneleştirildiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- 📖 KAVCAR C. – M. YARDIMCI [1988]. "Gazemir." *Efsanelerimiz İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması*. Malatya: İnönü Üniversitesi Basımevi, ss.101-102.
- 📖 ALBAYRAK Nurettin [2010]. *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- 📖 ALPTKİN Ali Berat [2012]. *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ.
- 📖 BASCOM William [2003]. "Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar." *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 7*. Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker vd. Ankara: Milli Folklor Yayınları, ss. 468-505.
- 📖 BONN Julien D [2010]. *A Comprehensive Dictionary of Literature*. Delhi: Abishek.
- 📖 BORATAV Pertev Naili [2013]. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: BilgeSu.
- 📖 ÇOBANOĞLU Özkul [2002]. "Efsane." *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. Cilt 2. Ankara: AKM, ss. 323-325.
- 📖 ÇOKBANKİR E. [2010]. *Geçmişten Günümüze Seydiköy Gaziemir*. İzmir: Gaziemir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- 📖 DUVARCI Ayşe [2001]. "Anakronizm." *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. C. 1. ss. 161.
- 📖 EKİCİ Metin [2011]. *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. 4.baskı. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- 📖 ELÇİN Şükrü [1993]. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ.
- 📖 EMECEN Feridun [2012]. "Umur Bey." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.156-159.
- 📖 ERGUN Metin [2002]. "Türk Dünyasında Efsane." *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. C. 2. Ankara: AKM, ss. 7-116.
- 📖 ERŞAHİN İbrahim [2011]. *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- 📖 GENNEP A. Van [1912]. *La Formation des Légendes*. Éditeur: Ernest Flammarion. Paris.

- 📖 İNALCIK Halil [2009]. "Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gazi Beylikleri, Bizans ve Haçlılar." *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi 1*. Editörler: İdris Bostan. Salih Özbaran. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, ss. 31-48.
- 📖 KARATAŞ Turan [2001]. *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Perşembe Kitapları.
- 📖 KAYA Doğan [2007]. *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- 📖 PÜSKÜLLÜOĞLU Ali [1996]. *Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- 📖 SAKAOĞLU Saim [1980]. *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tıp Kataloğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- 📖 SEYİDOĞLU Bilge [2002]. "Efsane." *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. C. 2. Ankara: AKM, ss. 1-7.
- 📖 TELCİ Cahit- Hasan MERT- Turan GÖKÇE [2003]. *Seydiköy'den Gaziemir'e Bir Kentleşme Süreci*. İzmir: Gaziemir Belediyesi Kültür Yayını.
- 📖 UZUNÇARŞILI İ. Hakkı [1969]. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: TTK.
- 📖 ÜRÜK Yaşar [2012]. *İzmir Efsaneleri*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- 📖 ŞAHİN İbrahim [2015]. *Adbilim (Çerçeve, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*. Ankara: PEGEM Akademi.
- 📖 ZHUKOV Konstantine [2007]. "Piri Reis'in 'Kitab-ı Bahriye'si Işığında 'Umur Paşa Destanı'." Çeviren: Vehbi Günay. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. Cilt XXII. S. 1. ss. 249-253.

Kaynak Kişi Listesi							
No	Ad/ Soyad	Doğum Yeri/ Tarihi	Eğitim Durumu	Meslek	Anlatıyı Öğrendiği Kişi?	Derleme Yeri	Derleme Tarihi
K1	Selma SAKIN	Gaziemir/ 1978	Üniv.	Serbest Meslek	Yaşlılardan ve büyüklerinden	Kaynak kişinin iş yeri	04.01.2013
K2	Ercan ÇOKBANKİR	Gaziemir/ 1945	Üniv.	Arkeolog/ Gaziemir Anı Evi Müdür	Semtin yaşlılarından ve ailesinden	Kaynak kişinin iş yeri	04.01.2013
K3	Hüseyin SARRAF	Gaziemir/ 1975	Lise	Serbest Meslek	Semtin yaşlılarından ve ailesinden	Kaynak kişinin iş yeri	04.01.2013
K4	Emine ERDOĞAN	Tire/ 1967	Lise	Ev Hanımı	Aile büyüklerinden, komşularından	Kaynak kişinin evi	04.01.2013
K5	Hande SEPETOĞLU	Tire/ 1990	Üniv.	İç Mimar	Komşuları ve arkadaşlarından	Kaynak kişinin evi	04.01.2013
K6	Güney UYSAL	Germencik/ 1964	Lise	Serbest Meslek	Yaşlılardan, komşularından	Kaynak Kişinin Evi	04.01.2013